

'God' en euthanasie

Een persoonlijk theologisch commentaar

De relatie tussen 'God' en 'euthanasie' is in Nederland anno 2007 nog altijd problematisch. De vorming van een 'christelijk-rood' kabinet illustreert dat: velen vrezen dat moeizaam bevochten verworvenheden onder druk komen te staan. De basis van die vrees lijkt te worden gevormd door twee discutabele veronderstellingen. De eerste is dat veel gelovige mensen van mening zijn dat God euthanasie verbiedt. De tweede is dat die mensen ook nog eens menen die visie aan de maatschappij te moeten opleggen. Zo blijft het debat over de relatie godsdienst-euthanasie steken in een welles-nietes over de vraag of godsdienst ons een bepaald recht ontnemt. Nog erger: het blijft steken in de vraag hoe we godsdienstige mensen weg van de macht houden. In dit artikel, dat vanwege zijn thematiek een persoonlijk karakter heeft, wil ik op een andere manier naar vragen rondom actieve levensbeëindiging kijken. Niet de vraag of het 'mag', maar de vraag of ik er, als ik mijn ervaringen serieus bereflecteer, wel 'aan wil'.

Velen veronderstellen dat godsdienstige mensen moeite hebben met euthanasie op basis van een theorie van het goddelijk gebod – en daar weer een heel specifieke versie van. Ik reconstrueer die veronderstelling als volgt: Mensen hebben van nature bepaalde behoeften. Op basis daarvan hebben zij opvattingen over geluk, genot en nut en dat resulteert in een veelheid van wensen waar ook euthanasieverzoeken toe behoren. Maar dan komt 'God' als spelbreker in beeld. Veel mensen denken dat God bepaalde dingen, waaronder ook euthanasie, om min of meer willekeurige redenen heeft verboden. Onder die kennis van Gods gebod, zo gaat nog steeds dit stereotype denken, gaan gelovigen zelf vaak diep gebukt. Sommigen benijden hun minder gelovige medemensen: die kunnen tenminste nog vrij kiezen en blijven dicht bij zichzelf. Maar wie in God gelooft moet Hem wel gehoorzamen. Denk aan het oordeel! De mensen die op deze manier een goddelijke gebodstheorie omarmen zouden God ook gehoorzamen als Hij heel andere dingen zou vragen. Het is dat Hij geen heilige oorlogen en steniging meer verlangt, want anders . . . Deze mensen kunnen Moslims dus ook heel goed begrijpen die vijf keer daags naar Mekka bidden en een gebod tot de Jihad kennen. Hét criterium voor het juiste handelen is in alle gevallen de ondoorgrondelijke wil van God. Protestanten hebben aan dit misverstand het hunne

Dr Theo A. Boer
Universitair Docent Ethiek
Protestantse Theologische Universiteit
Postbus 80.105
3508 TC Utrecht
email: taboer@pthu.nl

bijgedragen. Het Thomisme ging er nog van uit dat de theologie een morele orde blootlegde die bij het menselijk bestaan hoorde. Naarmate de Reformatoren en hun nazaten minder heil zagen in dat Natuurrecht en meer nadruk gingen leggen op het gehoorzamen aan Gods Woord werd hun ethiek ongrijpbaarder en onvoorspelbaarder. Hoewel zelf geen fundamentalisten hebben zelfs denkers als Kierkegaard, Nygren en Barth aan deze beeldvorming bijgedragen. Ethiek had steeds minder te maken met hoe de dingen zijn en wat goed is voor mensen en werd meer en meer een kwestie van 'God wil het nu eenmaal, vraag niet waarom' (Porter, 1999; O'Donovan, 1994). Conservatieve Rooms-katholieken kampen met een vergelijkbaar imago. Zij kennen weliswaar wél het Natuurrecht maar omdat de uitleg daarvan aan de Kerk is voorbehouden ontstaat soms eveneens een willekeurige en wettische indruk. Alsof dat allemaal niet problematisch genoeg is, komt daar nog een ander misverstand bij: de gedachte dat degenen die zo'n moraal huldigen haar ook nog eens aan de samenleving willen opleggen.

Kan het ook anders?

Gelukkig gaat het hier om misverstanden. De meeste theologieën gaan ervan uit dat, als er zoiets als een goddelijk gebod bestaat, dit wel degelijk 'past' in het menselijk bestaan. Bovendien is er in bijna de hele Westerse kerk overeenstemming dat de christelijke of kerkelijke moraal nooit aan de wereld moet worden opgelegd, ook niet als die overwegend uit gelovigen zou bestaan. Of de onheilige alliantie van theologisch voluntarisme (de visie dat de moraal een min of meer willekeurig resultaat is van Gods wil) en theocratisch gelegitimeerde dwang werkelijk bestaat, valt dus te betwijfelen. Als onderdeel van de publieke opinie is zij in elk geval een factor om rekening mee te houden.

Intussen stelt *TGE*-redacteur Wim Dekkers vast dat er maar weinig stemmen klinken die het stereotype

'nee' tegen actieve levensbeëindiging op een theologisch doorwrochte manier doorbreken (Dekkers, 2006a, 2006b). De bekendste Nederlandse theologen die wél voor euthanasie pleiten, Heleen Dupuis en Harry Kuitert, wijzen een theologische argumentatie in de ethiek inderdaad af. De Rooms-katholieke kerk is altijd consequent tegen geweest, de meeste kleine protestantse kerken in Nederland eveneens. Wel doet een Protestants synoderapport in 1986 aanzetten tot een theologische acceptatie maar het is terughoudend in zijn conclusies (GKN/ NHK, 1988). Bovendien hebben de Protestanten in 1999 al weer gas teruggenomen (De Lange en Jans, 2000, 17-22).

Toch zijn er wel degelijk godsdienstig onderbouwde pleidooien ten faveure van euthanasie. Alvorens mijn eigenlijke punt in dit artikel te berde te brengen, wil ik in alle korthed enkele pro-euthanasieargumenten noemen die ik op zichzelf 'kansrijk' acht: euthanasie is een vorm van barmhartigheid; de dood geeft toegang tot een beter leven; en euthanasie kan een uiting zijn van een theologisch gelegitimeerde autonomie (Vgl. Boer, 2005).

Veel mensen denken dat God bepaalde dingen, waaronder ook euthanasie, om min of meer willekeurige redenen heeft verboden

Barmhartigheid

In het verleden heeft godsdienst mensen op allerlei wijzen geïnspireerd tot het organiseren van 'menslievende zorg' (Vgl. Van Heijst, 2005). Het ligt voor de hand om te veronderstellen dat, als we euthanasie zien als een vorm van barmhartigheid, het geloof een extra argument levert om eventueel ook euthanasie te verlenen. Een voorbeeld van een dergelijke onderbouwing geeft de Britse theoloog Nigel Biggar. Interessant genoeg is euthanasie voor hem alleen aanvaardbaar als lijden alle vormen van wat hij noemt 'biografisch leven' onmogelijk heeft gemaakt, dat wil zeggen: er is geen mogelijkheid tot communicatie, groei en waardering van het goede: "human life that is forever beyond responsibility may be taken intentionally, and even non-voluntarily" (Biggar, 2004, 167). Voor zover euthanasie voor Biggar aanvaardbaar is gaat het hier dus om niet-vrijwillige euthanasie. Dat laatste is in de Nederlandse context tot dusverre vrijwel onbespreekbaar, met als recente uitzondering het 'Gronings Protocol'. De aanwezigheid van een autonome wens is volgens Biggar juist een contra-indicatie voor euthanasie. Van een autonoom besluit om het eigen leven te (laten) beëindigen moet hij niets hebben. Overigens bepleit Biggar uit angst voor een hellend vlak een behoud van het bestaande Britse verbod op euthanasie. Hoe zwaarwegend is barmhartigheid als argument voor actieve levensbeëindiging? Om te beginnen moeten we het persistente godsdienstige taboe op actieve levensbeëindiging niet onderschatten. Gezien dit taboe moet vooral duidelijk worden waarom euthanasie een betere

oplossing is dan palliatieve alternatieven zoals sedatie, waarbij iemand voorzover wij weten immers ook niet meer ondraaglijk lijdt. Niet onbelangrijk is ook dat volgens Biggar velen juist mede dankzij hun geloof in staat zijn om in ernstig lijden zinervaringen op te doen (Biggar, 2003, 49vv). Voorts moet gewezen worden op de brandbare combinatie van levensbeëindiging en paternalisme. Op zijn minst moet er bij het barmhartigheidsargument dus ook een autonomieargument zijn, maar dat wordt door Biggar nu juist weer afgewezen. Het barmhartigheidsargument is in theologisch opzicht dus met enige ambiguïteit behept.

Het leven gaat na de dood verder

Volgens de Amerikaanse ethicus Daniel Maguire is het geloof in een hiernamaals een belangrijk argument ten faveure van euthanasie: "For a Christian and for anyone who believes in an afterlife, to 'terminate life' is not to terminate life, but to move on to a new life . . .

This would seem to make it easier for a Christian to see death as a friend, especially when he or she has, through illness, lost all ability to respond and react to the invitation of his God

to join him in the building up of this earth" (Maguire, 1984, 129-30). Net als het barmhartigheidsargument kan ook dit argument twee kanten op: iemands angst voor de dood kan inderdaad afnemen en de wens om te sterven kan sterker worden. Maar het zicht op toekomstig geluk kan anderen juist motiveren om het nog even vol te houden. Bovendien is het de vraag of dit argument wel strookt met één van belangrijkste functies die een godsdienst heeft: mensen te helpen om aan moeilijke omstandigheden zin te geven of om er zinervaringen in op te doen. Maguire's argumentatie loopt het risico dat de werking wordt omgekeerd: in het licht van een toekomstig leven wordt het bestaande leven ervaren als extra ontluisterend.

Autonomie: de gave teruggeven

In de indrukwekkende documentaire *Regie over eigen leven en sterven* zegt de vrouw van een doodzieke man die weldra euthanasie zal krijgen: "We hebben er met de dominee over gepraat en die zei: u hebt het leven van God gekregen, u mag het ook weer teruggeven" (Hof, 2003). Deze visie, hier uit een pastorale context afkomstig, komen we in vele varianten tegen. In feite worden hier twee belangrijke theoretische posities bijeengebracht. Er is de eeuwenoude en breed gedragen overtuiging dat God de 'Gever van het leven' is. Je ziet dit op geboortekaartjes die spreken in termen van 'God schonk ons een dochter'. Dat statement wordt dan, ten tweede, gekleurd door de specifieke, moderne bete-

keniscontext met zijn focus op rechten en individuele autonomie. Terughoudendheid bij het beoordelen van de kwaliteit van een geschenk – ‘een gegeven paard niet in de bek zien’ – heeft plaats gemaakt voor een kritische houding bij de ontvanger. Mét dat het eigendomsrecht van de één op de ander is overgegaan, is het recht om erover te beslissen van eigenaar verwisseld. Is iets eenmaal gegeven, dan moet de gever zo min mogelijk aanspraken maken op de omgang ermee: eens gegeven blijft gegeven (Vgl. Boer en Roothaan, 2003).

De Amerikaanse filosofe Margaret Papst Battin past dit inzicht toe op het leven zelf: “[I]f life is really a *gift* from God to the individual, it is that . . . person’s right to do with it as he or she chooses” (Battin, 1994, 217). Nog scherper drukt de Franse Rooms-katholieke geestelijke Jacques Pohier zich uit: “God geeft aan mensen niet slechts een gedeeltelijke vrijheid om zichzelf dan een ‘eigen domein’ voor te behouden. Het is bijna blasfemisch om te denken dat God ons het leven heeft gegeven zonder dat we er over mogen beschikken, ten goede of ten kwade, volgens ons eigen oordeel” (Horwitz, 1994, 26. *Vert. ThAB*).

Wat betekent ‘God zeggen’ over mijn eigen plaats in het bestaan en over mijn moed om het lot in eigen hand te nemen?

Maar willen we ten overstaan van de dood en God wel autonoom zijn?

De visie dat godsdienstig geloof een extra onderbouwing geeft aan de menselijke autonomie wordt met name in het Protestantisme gehuldigd. Van Luther wordt al gezegd dat hij het moderne autonomiedenken in gang heeft gezet door het individu in de schijnwerpers te plaatsen (‘het priesterschap aller gelovigen’). Moderne ontwerpen, denk maar aan Bonhoeffer, gaan verder in die richting. Godsdienstig geloof leidt mensen tot vrijheid en dus tot moreel subject-zijn. Zonder God is de mens overgeleverd aan wetten en wetmatigheden, aan begeerten en angsten. Dankzij het besef dat wij nooit aan Gods zorg ontsnappen is de mens niet langer onvrij, maar vrij.

Het opmerkelijke is ondertussen wel dat Pohier en andere vrijzinnige denkers zich veelal houden aan dezelfde vraagstelling als conservatieve gelovigen, namelijk of God paal en perk aan onze vrijheid stelt of juist niet. Bij Pohier is dat te verklaren doordat hij zich nog altijd verantwoordt tegenover de Rooms-katholieke Kerk, die hem in 1979 zijn rechten als priester ontnam. Bij de Protestanten Kuitert en Dupuis is een soortgelijk gesprek met de eigen *roots* waarneembaar. Als bepaalde zaken met een taboe worden beladen gaat een denkend en zoekend mens zich afvragen wat er voor waarde in dat verbodene schuilt. Intussen zijn er velen opgegroeid in een milieu waarin euthanasie minder als een probleem wordt gezien. In die context is er misschien aanleiding

tot het stellen van een andere vraag. Niet of euthanasie al dan niet ‘mag’, maar of wij haar wel ‘willen’, haar wel ‘aandurven’. “Van de zon en de dood moet men de blik wel afwenden” is een uitspraak die aan La Rochefoucauld wordt toegeschreven.

De dood . . .

In mijn werk voor een Toetsingscommissie Euthanasie kom ik soms korte opmerkingen in artsenverslagen tegen. “Ik zou het de volgende keer weer doen,” schrijft een arts, “maar het blijft verschrikkelijk moeilijk.” “Ik hoop dat dit mij een volgende keer bespaard blijft” schrijft een andere arts. En een derde: “Het idee dat iemand door jouw toedoen van het ene moment op het andere dood is, blijft emotioneel zwaar”. De huiver die uit deze en dergelijke berichten spreekt wordt op meerdere wijzen getemd: door de entourage van euthanasie zo in te richten dat

het lijkt alsof iemand lekker gaat slapen; door het te omringen met zorgvuldige procedures; en door elkaar te troosten met de hoop op een leven na dit leven. Dat

laatste wordt soms ondersteund door indrukwekkende ‘bijna dood ervaringen’. In de al genoemde documentaire horen we de euthanaserend arts achter een gesloten deur tegen zijn patiënt zeggen: “Waar de reis naar toe gaat weten we niet maar ik denk dat het daar goed zal zijn” (Hof, 2003).

Nietemin blijft het probleem dat we over dood-gaan of bijna dood-gaan weliswaar iets weten, maar over dood-zijn niets. Zelfs bijna-dood ervaringen blijven ervaringen van levenden. En ook als er na de dood iets is, is dat niet per definitie goed nieuws. Misschien lopen er in een volgend leven wel wéér moordenaars en dictators rond. Ook de wereldgodsdiensten zijn er niet gerust op: elk van hen houdt er rekening mee dat deze of gene na de dood ongelukkig terecht komt. Er is daarom veel voor te zeggen om op een hiernamaals gewoonweg niet vooruit te lopen. In plaats van haar te zien als een voortzetting van ons persoonzijn zullen we de dood moeten gaan houden voor wat zij vooralsnog wél is: de restloze destructie van onze persoon. Verloren gaan. De vraag is vervolgens of ik dat bewustzijn dat aan niets ontsproten en nu even ‘ik’ heet wel weer teniet *durf* te doen. Een ieder kent de huiver wanneer hij op een perron staat en er komt een sneltrein voorbij. “Mitten wir im Leben sind mit dem Tod umfassen” zegt Luther in een lied en hij klinkt eerder angstig dan getroost: “Du ewiger Gott, lass uns nicht versinken in des bittern Todes Not” (EKG, 309). De vraag is wat mij betreft of ik wel zo autonoom wil zijn om het enige wrakhout dat ik heb los te laten.

... en God

Angst dus voor een zelfgekozen annihilatie, zo zou ik deze intuïtie willen beschrijven. Daar komt wat mij betreft een tweede element bij. Volgens de Amerikaanse theoloog James M. Gustafson is theologie van oudsher reflectie op twee soorten ervaringen: die van goddelijke goedheid, nabijheid en leiding maar ook ervaringen dat God veraf is, een 'verterend vuur': kijk naar Hem en je wordt verzengd, ook dát was de ervaring van Mozes. Volgens Gustafson heeft de theologie van na de Verlichting, of die nu vrijzinnig is of rechtzinnig, zich uitgeleverd aan een romantisch wereldbeeld en heeft zij zich ten onrechte door post-Kantiaanse interpretaties van autonomie laten meeslepen. De balans is doorgeslagen naar een nabije en empathische God die het menselijk welzijn voor én na het sterven garandeert: "Ah mijn lieve dame, gaat u zitten. Dat leven van u viel niet mee hè?" (De Lange, 2000). Dat is volgens Gustafson niet alleen moreel onjuist (het schakelt God in voor onze doelen), maar veronachtzaamt ook een deel van onze ervaringen. We hebben niet alleen reden om dankbaar te zijn, maar ook om ons bang, boos, onzeker of verlaten te voelen: "God is enemy as well as friend" (Gustafson, 1981b, 35, 42). Je zou daarbij nog kunnen tegenwerpen dat volgens het christendom God in Jezus een menselijk gezicht heeft gekregen. Persoonlijk klamp ik me aan dat nabije, vriendelijke godsbeeld in Jezus vaak genoeg vast. Luther beschrijft het godsgeloof als 'getrooste wanhoop'. Je zou ook kunnen zeggen: gestilde vrees. Maar het één neutraliseert het ander niet. Als we God niet ook kunnen beschrijven als iemand die veraf is, ons vreemd, een God die, als je Hem aanschouwt, je verblindt, slaat ook zijn nabijheid nergens meer op en hou je een getemd, antropomorfe godje over. In het licht van die ambigue ervaringen is de vraag die ik hier wil stellen: wat betekent 'God zeggen' over mijn *eigen* plaats in het bestaan en over mijn moed om het lot in eigen hand te nemen?

Op de rand van de theonomie

Om de vreemdheid en de onbegrijpelijkheid van God een plaats te geven kennen de meeste godsdiensten een domein van het sacrale. Praktijken als profetie en priesterdienst veronderstellen zowel een bijzondere aanwezigheid als een bijna-manipuleerbaarheid van het transcendente. Omdat dat alles ook 'spelen met vuur' is, zijn maar enkelen tot het volbrengen van de rituelen of het spreken of uitleggen van goddelijke woorden bevoegd. Indien menselijk handelen ook buiten de liturgie sacrale trekken kan hebben, is dat vermoedelijk daar waar mensen in het leven worden geroepen en daar waar leven wordt beëindigd. "God schonk ons een dochter", staat er op een geboortekaartje. Toch weet iedereen dat welbe-

wust menselijk handelen de biologische voorwaarde was voor die gave. In zekere zin heeft ook het concipiëren van een kind iets sacramenteels. God laat zich als het ware 'aanzetten' om iemand in het leven te roepen. In omgekeerde zin is bij beslissingen tot abstinieren iets soortgelijks aan de hand: in beide gevallen leiden vrije menselijke beslissingen met enige waarschijnlijkheid tot zaken die zo ingrijpend zijn dat mensen er vaak ook 'handelen van God' in zien. Bij actieve levensbeëindiging is die band tussen menselijk handelen en 'goddelijk handelen' nog weer intenser. Hier geen waarschijnlijkheid maar zekerheid. Menselijk handelen met 100% dwingende implicaties: God kan, oneerbiedig uitgedrukt, niet anders dan de gestorvene opvangen: "God nam tot zich".

Als er dus één plek is waar menselijke autonomie zich beweegt aan de rand van de theonomie, dan hier. De vraag is opnieuw niet of dat 'mag'. De vraag is of het bij mij als godsdienstig mens past. Voor mij staat 'God-zeggen' zonder een neiging tot terughoudendheid gelijk aan het kijken in een afgrond zonder je vast te willen houden. James M. Gustafson spreekt in dit verband van "een houding van respect, ontzag en misschien zelfs devotie, opgeroepen door ervaringen dat we afhankelijk zijn van krachten die we niet tot stand hebben gebracht en die we niet volledig de baas kunnen" (Gustafson,

1981a, 87. *Vert. ThAB*). Het welbewust kiezen voor de eigen dood lijkt mij te raken aan dat krachtenveld. Misschien is Simson daartoe in staat. Geketend en blind als

hij was ontving hij voor één laatste moment de kracht om het onzeglijke te doen. Maar ik? Ik zou het op het laatste moment laten afweten, gespannen wachtend op andere actoren dan ik of mijn arts. Ben ik de enige?

Autonomie – maar dan wel tussen mensen

Vanuit het door mij beschreven perspectief heb ik er weinig behoefte aan om op basis van een theologisch doordacht autonomie-argument of een gave-metafoor te vernemen dat ik recht heb op een zelfgekozen dood. "Laat mij niet mijn lot beslissen: zo ik mocht, ik durfde niet" dichtte Jacqueline van der Waals (LVK, 293). Dat is een uiting van angst en geborgenheid tegelijk. Of euthanasie daarmee ook theologisch onhoudbaar is, is nog niet gezegd. Gustafson kan zich wél situaties voorstellen waarbij iemand kan beslissen om een einde aan zijn leven te maken. Volgens hem zijn die beslissingen echter per definitie tragisch. De beslissing is niet autonoom genomen, maar juist ingegeven door het feit dat iemand met de rug tegen de muur staat (Gustafson, 1984, 187-216). Als er al een theologische rechtvaardiging van de zelfgekozen dood is, dan ligt die in het argument van 'laatste redmiddel bij ondraaglijk lijden'.

Als de zon opgaat, ziet men weldra de sterren niet meer.

Of autonomie en Godsgeloof ooit maatjes worden valt (..) te betwijffelen

Het kan bijna niet anders of iets dergelijks gebeurt wanneer de autonomie van een mens raakt aan de grenzen van 'God' en 'dood'. Dat is niet omdat ik niet autonoom *mag* zijn, maar omdat autonomie niet is berekend op beslissingen die mijn bestaan overstijgen. Autonomie kan binnen dat bestaan fungeren om het individu te beschermen tegen paternalistische interventies van anderen. Ook is zij onontbeerlijk om inzicht te krijgen in de vraag of iemand het lijden echt ondraaglijk vindt. Om deze redenen zal autonomie in het publieke en politieke debat rondom euthanasie met recht een belangrijke rol blijven spelen. Of autonomie en Godsgeloof ooit maatjes worden valt intussen te betwijfelen.

Literatuur

- Battin MP, Prohibition and Invitation: The Paradox of Religious Views about Suicide. In: The Least Worst Death: Essays in Bioethics on the End of Life. New York and Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Biggar N, Aiming to Kill: The Ethics of Suicide and Euthanasia. London: Darton, Longman & Todd, 2004.
- Boer TA, Roothaan A (red.), Gegeven. Ethische essays over het leven als gave. Zoetermeer: Boekencentrum, 2003.
- Boer TA, Een theologisch perspectief, in: Lieverse P e.a., Dood gewoon? Perspectieven op 35 jaar euthanasie in Nederland. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 2005, 82-102.
- Dekkers W, Morele spanningsvelden (Redactioneel). Tijdschrift voor Gezondheidszorg en Ethiek 2006a; 16: 65.
- Dekkers W, Boekbespreking van Knottnerus BJ. Aanvaardbaar levenseinde. Over leven en dood, euthanasie en stervensbegeleiding. Ede 2005. Tijdschrift voor Gezondheidszorg en Ethiek 2006b; 16: 99.
- EKG, Evangelisches Kirchen-Gesangbuch. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1987.
- Gustafson JM, Say Something Theological! Chicago: Nora and Edward Ryerson Lecture, 1981a. Herdrukt in: Moral Discernment in the Christian Life: Essays in Theological Ethics. Selected and with an Introduction by Theo A. Boer and Paul E. Capetz. Louisville: Westminster John Knox Press 2007, 85-97.
- Gustafson JM, Ethics from a Theocentric Perspective, I: Theology and Ethics. Chicago: University of Chicago Press 1981b.
- Gustafson JM, Ethics from a Theocentric Perspective, II: Ethics and Theology. Chicago: University of Chicago Press 1984.
- Heijst A van, Menslievende zorg. Een ethische kijk op professionaliteit. Kampen: Klement 2005.
- Hof R, Regie over eigen leven en sterven, Deel 1: Een gewenste dood, Hilversum: NCRV 2003. Documentairefilm.
- Horwitz M, L'euthanasie en débat. In: Actualité Religieuse dans le monde, 1994; 119 (15 februari): 26.
- De Lange F, Ah mijn lieve dame, gaat u zitten. Dat leven van u viel niet mee hè? In: Trouw Letter en Geest 6 mei 2000. Bron: <http://home.hetnet.nl/~delangef/artpohier.htm>. Laast bezocht op 27 februari 2007.
- De Lange F, Jans J, (red.), De dood in het geding. Euthanasiewetgeving en de kerken. Kampen: Kok 2000.
- LVK, Liedboek voor de Kerken. Den Haag 1973.
- Maguire D, Death by Choice. Garden City, NY: Doubleday 1984.
- GKN/ NHK, Euthanasie en Pastoraat. Den Haag: Boekencentrum 1988.
- O'Donovan O, Resurrection and Moral Order. An Outline for Evangelical Ethics. Grand Rapids: Eerdmans 1994.
- Porter J, Natural and Divine Law: Reclaiming the Tradition for Christian Ethics. Grand Rapids: Eerdmans 1999.

Samenvatting

Dit artikel is bedoeld om de implicaties van het spreken over 'God' in de discussie over euthanasie anders in kaart te brengen dan vaak het geval is. Te vaak ligt de focus op de vraag of godsdienst euthanasie verbiedt of juist mogelijk maakt. Zelden is er aandacht voor de vraag of de godsdienstige mens het eigen leven wel *wil*, of durft te beëindigen. In deze bijdrage bespreek ik eerst de karikatuur die dikwijls van een godsdienstige afwijzing van euthanasie wordt gemaakt. Vervolgens schets ik enkele lijnen waarlangs euthanasie vanuit godsdienstig perspectief juist wél een optie is. Het accent van mijn bijdrage ligt tenslotte in het verwoorden van een intuïtie: bij 'doden' ervaar ik huiver en bij 'God' ervaar ik vrees. Ook al zou euthanasie 'mogen', wil ik het dan eigenlijk wel?

Trefwoorden: *euthanasie, religie, autonomie*

Summary

In this contribution, the implications of speaking about 'God' when discussing active euthanasia have been recorded in a different way than is often the case. All too often, the focus is on the question whether or not religion prohibits active euthanasia. A different question needs to be asked though: does the religious person wish to exert such a radical form of autonomy? Has he or she got the courage to do that? In this contribution, I first discuss the caricature that is often made of a religious rejection of active euthanasia. Next, I discuss some arguments from a religious perspective which *do* support euthanasia: that euthanasia is a form of compassion, that life after death is better than life before death, and that humans may autonomously return the gift of life. The main focus of this contribution is to present an intuition: thinking of 'killing' causes a shiver and thinking of 'God' causes fear. So even if euthanasia were 'allowed,' do we want it?